

УДК 792(477):37.016:37.091.33

DOI <https://doi.org/10.32782/art-studies.2023-1-3>

СУЧАСНА МИСТЕЦЬКА ОСВІТА ЯК ЗАСІБ КРЕАТИВНОГО ПІДХОДУ ДО ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОГО АКТОРА

Гордєєв Сергій Іванович,

кандидат мистецтвознавства, професор,
заслужений діяч мистецтв України,
завідувач кафедри режисури
Харківської державної академії культури
ORCID ID: 0000-0002-5654-0837

У статті йдеться про художньо-культурну ситуацію в сучасній театральній освіті України, пошуки моделей виховання актора, роль у цьому процесі театральної школи і педагогів – керівників творчих майстерень. Тема, що увиразнює самобутню картину української театральної педагогіки початку XXI століття, досі не була предметом спеціального розгляду у театрознавчій науці. Наукова новизна дослідження зумовлена вивченням особливостей педагогічних ідей, методів і прийомів сучасних театральних діячів, акторів, режисерів, театральних педагогів. Автор розглядає різні театральні школи та напрями підготовки українських митців, відбираючи те, що відповідає темі статті. Пропонується аналіз діяльності сучасних театральних шкіл, пошуки яких спрямовані на створення інноваційних методик у вихованні особистості майбутнього майстра сцени.

Ключові слова: театральна освіта, актор, режисер, театральна школа В. Хім'яка, сучасний театр, театральний педагог, інноваційні педагогічні технології.

Hordieiev Serhiy. Modern art education as a means of creative approach to the formation of the Ukrainian actor

Contemporary Ukrainian theatre studies, based on the theatrical practice of the 20th – 21st centuries, pay significant attention to a wide range of questions concerning the evolution of acting, theatrical education, and the synthesis of traditional and innovative forms in the education of creative youth. These explorations gain particular importance in the context of current theatre arts, highlighted by the creative and pedagogical searches of masters of Ukrainian theatre. The background for the author's research in the field of theatrical pedagogy (towards expanding the conditions for training contemporary theatre artists) is primarily based on pedagogical achievements of the prominent masters of modern Ukrainian theatre, addressing the problems of Ukraine's theatrical school. In the critical publications of contemporary theatre artists, issues of stage uniqueness and pedagogical creativity are fragmentarily revealed by (M. Reznikovich, 2001; M. Barnych, 2012, 2016; L. Vanyuga, 2019; V. Tkach, 2022). The article discusses the artistic and cultural situation in contemporary Ukrainian theatre education, the search for models of actor training, and the role of theatrical schools and educators – leaders of creative workshops in this process. This theme highlights the unique picture of Ukrainian theatrical pedagogy at the beginning of the 21st century, has not yet become the subject of special consideration in theatre studies. The author examines various theatrical schools and directions for training Ukrainian artists and proposes to analyse activities of modern theatrical schools, whose searches are aimed at creating innovative methods in the education of the future master of the stage. In Ukraine, traditions of the national theatrical school are associated with the prominent theatre reformer, actor, director, and educator L. Kurbas, who, in the course of his theatrical practice, developed a system for training the “synthetic actor”. He was focused on the search for new forms of scenic expressiveness. Finally, an important development for contemporary Ukrainian theatrical pedagogy was the actor education system in the musical-drama theatre developed by Vyacheslav Khimyak, People's Artist of Ukraine, professor at V. Hnatyuk Ternopil National Pedagogical University, who developed this system by creating his own acting school. His methodology for working with aspirants is laid out in the manual “Acting Skills. Training” (2014) and numerous methodological developments in acting skills (2014–2023). These works reflect innovative ideas of the author, which are connected with the traditions of the theatre's pioneers and pedagogical ideas of L. Kurbas for educating actors at a European level. Analysing the content of Vyacheslav Khimyak's acting program, it can be concluded that theatrical pedagogy, in the master's understanding, is more an art form that organically combines with modern methods of training highly professional specialists of the new generation with a

wide range of necessary professional knowledge and competencies. His pedagogical creativity, like the multifaceted pedagogical activities of the masters of modern Ukrainian theatre, is persistently dictated by life changes in the relentless time flow and becomes an integral component of Ukraine scenic pedagogy.

Key words: *theatre education, actor, director, theater school of V. Khimyak, modern theatre, theatre teacher, innovative pedagogical technologies.*

Постановка проблеми. Сучасне українське театрознавство, спираючись на театральну практику ХХ–ХХІ століть, приділяє значну увагу широкому колу питань еволюції акторського мистецтва, театральної освіти, синтезу традиційних та інноваційних форм виховання творчої молоді. Ці розвідки набувають особливої ваги в контексті театального мистецтва сьогодення, позначеного творчими та педагогічними пошуками майстрів українського театру. Тяжіння до експерименту та новацій завжди вирізняли кращих представників української театральної школи, творчі досягнення багатьох з яких пов'язані з використанням в педагогічній практиці, окрім фахового предмета (акторської майстерності), циклу спеціальних дисциплін. При цьому особлива увага приділяється музичному (вокалу, грі на музичних інструментах, історії та теорії музики), пластичному (хореографії, сценічному руху) та фізичному вихованню.

Підґрунтям для пошуків автора статті в театральній педагогіці (в напрямі розширення умов для виховання сучасних митців театру) стали насамперед теоретичні й практичні надбання видатних майстрів сучасного українського театру, педагогічні досягнення яких є для нас уособленням естетичних, професійних, методологічних пошуків у царині акторського мистецтва. До цього необхідно додати власний багаторічний творчий досвід автора статті, набутий під час акторської, режисерської та педагогічної праці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Нині не існує фундаментальних театрознавчих праць, що висвітлювали б педагогічну діяльність майстрів сучасного українського театру, але є теоретичні праці акторів та режисерів, що торкаються проблем сучасного театального мистецтва й театральної школи України. Перш за все цікавим для нас є двотомник М. Резниковича «Театр доби. Життя

театру» [6, с. 303; 7, с. 368], в якому подані його педагогічні ідеї, методи й прийоми праці режисера з актором, а також погляди на особливості сучасної театральної школи. Про актуальні сценічні технології та власні інноваційні пошуки в театральній педагогіці говорить автор навчального посібника з майстерності актора М. Барнич «Майстерність актора. Техніка «обману»» [2, с. 303]. Автор вперше в українській театральній педагогіці пропонує свою версію виховання митців, протилежну класичній школі психологічного театру. Більш фундаментально про це розповідає у своїй монографії «Психотехніка актора: майстер-клас» М. Барнич [3, с. 197]. Певний внесок в українську театральну педагогіку зробили міжнародні семінари з проблем акторського мистецтва та фестивалі театральних шкіл (2007–2008), про які цікаву аналітичну статтю надав доктор мистецтвознавства А. Баканурський у фаховому виданні «Аркадія» [1, с. 2–5]. Особливого значення для розвитку традицій української сучасної театральної педагогіки набув досвід американської театральної режисерки з українським корінням, поетеси, перекладачки, театрознавиці Вірляни Ткач. З інтерв'ю журналістки А. Черній з режисеркою ми дізналися про творчу діяльність майстрині, яка створює гідний мистецький образ України «по той бік океану». Вона відома своїми творчими проектами «Лісова пісня Яри», «Світло зі сходу», «Віртуальні душі», «1917-2017: Тичина, Жадан і Собаки», а також є засновницею студентських театральних майстерень при Гарварді, вела їх при театральних інститутах у Києві (Києво-Могилянська академія) та Харкові (ХНУМ ім. І. Котляревського), у Нью-Йоркському університеті та університеті Торонто. Завдяки їй велика частина української культури стала «живою» для американців, а традиції театральної школи

Леся Курбаса та харківського «Березоля» знаходять відгуки в сучасному нью-йоркському експериментальному театрі «Ла Ма Ма» та в пошукових виставах режисерки, що були зроблені з українськими акторами на сцені Центру Курбаса в Києві [10].

Нарешті, важливою для сучасної театральної школи України стала педагогічна система відомого актора та педагога В. Хім'яка, яку він розробив, створивши власну акторську школу. Свою методику роботи зі здобувачами він виклав у посібнику «Акторська майстерність. Тренінг» (2014) та численних методичних розробках з акторської майстерності (2014–2023). Саме в них віддзеркалені інноваційні ідеї автора, який створив творчу майстерню підготовки сучасного актора музично-драматичного театру.

Мета й завдання дослідження. Мета полягає в узагальненні методико-педагогічного досвіду театральних митців України, акторів, режисерів, педагогів.

Насамперед звертаючись до опублікованих матеріалів та власних спостережень за творчими й педагогічними пошуками сучасних театральних педагогів, їх попередніх напрацювань, ми спробуємо систематизувати, узагальнити, доповнити й розширити інформацію щодо принципів виховання акторської індивідуальності, якими керуються у своїй професійній діяльності відомі майстри української сцени.

Методологія дослідження. Концепція дослідження ґрунтується на таких наукових підходах, як історичний, театрознавчий та методико-педагогічний, що були використані для виявлення художнього значення театральної школи в творчості актора. Застосовується метод структурного аналізу під час розгляду педагогічних досягнень майстрів сучасної української театральної школи (методичних принципів та педагогічних прийомів, пов'язаних з інноваційними технологіями у вихованні акторів).

Виклад основного матеріалу. Одним із вагомих чинників формування і загальнокультурного розвитку особистості в театральних вищах є сценічне мистецтво. Пошуки сучасної

особистісно-орієнтованої системи професійної освіти майбутніх акторів драматичного театру спрямовані на виявлення ефективних форм і методів модернізації навчально-виховного процесу. Тому актуальним є дослідження вітчизняних і зарубіжних історико-педагогічних досягнень у викладанні акторської майстерності у практиці мистецьких вишів і вирішенні проблем, з якими стикається сучасний театр.

Наука про українське акторське мистецтво, розроблена у XX столітті Л. Курбасом, М. Крушельницьким, С. Данченком, Є. Митницьким і розвинена провідними майстрами сучасного театру та театральними педагогами Ф. Стригуном, Б. Козаком, В. Хім'яком, М. Резниковичем, А. Білоусом, Д. Богомазовим, О. Замятіним, О. Кужельним є міцною методологічною та науково-теоретичною базою для підготовки фахівців вищої кваліфікації.

У сучасному українському театрі роль режисера як керівника і вихователя творчого колективу, який вмie спрямувати окремі артистичні індивідуальності на рішення загальної художньої ідеї, особливо зростає. «Прагнучи реалізувати задум, здійснюючи певну інтерпретацію п'єси, він втілює свою ідею насамперед через систему сценічних образів. Над створенням сценічного образу, у якому б виді сценічного мистецтва не працював режисер, він не обходиться без роботи з актором» [5, с. 3]. Тому він виховує митців в душі загального розуміння завдань сценічного мистецтва, єдиного творчого методу. Сьогодні одним з найважливіших принципів підготовки в художньому виші має бути органічний зв'язок і взаємодія під час вивчення режисури та акторської майстерності. Аналізуючи сучасний стан акторської освіти, зазначимо, що практика показує необхідність розуміння актором отримання у виші основних навичок складної і багатосторонньої роботи з режисером зі створення сценічного образу як в драматичній так і в музичній або хореографічній виставі.

Крім того, на думку відомого українського актора та театрального педагога В. Хім'яка, який у своїй праці зі студентами «намагається

максимально відкрити актора і студентські вистави якого – це політ акторської уяви і майстерності, вчитися молоді люди повинні на найкращих зразках школи психологічного театру, зберігати національні традиції в акторському мистецтві та опанувати кращі досягнення європейської театральної школи» [4, с. 13].

До цього треба додати, що «майбутній актор повинен набути навичок роботи з режисером над роллю, розвивати в собі здатність образного бачення п'єси в дії, мізансценах, ритмі, у всіх елементах режисерського задуму» [9, с. 15].

У зв'язку зі зростанням ролі актора як провідника задуму режисера у виставі особливо актуальними виглядають сьогодні положення учнів Л. Курбаса, М. Крушельницького, Є. Митницького, М. Резниковича про те, що акторське мистецтво має свої закони. Це професія, яка вимагає наявності певних даних, досконалої сценічної підготовки, постійного відкриття нових шляхів у творчості. Ось чому в пошуках форм і методів модернізації театральної освіти в художніх ВНЗ разом з теоретичною і практичною спадщиною Л. Курбаса, його учнів, соратників і послідовників необхідно ґрунтовно вивчати й досвід виховання акторської молоді майстрами світового театру П. Бруком, Є. Гротовським, А. Богарда, Е. Барба, Ж. Роснера, А. Вітеза та ін.

Традиційними формами обміну педагогічним досвідом, який дуже важливий для вирішення методичних проблем і пошуку ефективних шляхів розвитку сучасної театральної школи, є методичні семінари, наукові конференції, на яких виникають дискусії про шляхи розвитку театральної освіти початку ХХІ століття. Однією з популярних форм педагогічного спілкування, окрім семінарів і конференцій, стали фестивалі театральних шкіл, які дають уявлення про рівень підготовки сучасної театральної молоді. В Україні це перш за все міжнародний фестиваль «Натхнення», який проводився у 2007 та 2008 рр. на базі Київського національного університету театру, кіно і телебачення ім. І. Карпенка-Карого. До цього треба додати

численні молодіжні театральні фестивалі, організатором яких є Національна спілка театральних діячів України.

Ці молодіжні форуми характеризуються особливою творчою атмосферою і неповторним стилем, прагненням до розуміння різних культур, народів, світоглядів. Вони так само є «майданчиком» для новаторських тенденцій, місцем проведення майстер-класів видатними діячами театру, яскравих дебютів молодих акторів. Педагогам театральних навчальних закладів фестивалі дають можливість познайомитися з різними театральними школами і методиками викладання сценічного мистецтва, а здобувачам вищої освіти – збагатитися новими творчими ідеями, відчувати перший успіх і визнання.

Підкріплюючи цю думку, наводимо вислів відомого українського вченого, доктора мистецтвознавства, професора А. Баканурського, який став учасником Міжнародного фестивалю театральних шкіл «Натхнення»: «Фестиваль упевнено підтвердив свою творчу спроможність. Продемонстрував ефективність заявленого формату зустрічей театральних навчальних закладів. Це демонстрація «робочого» зрізу, констатація реального стану не тільки театральної педагогіки і навчальних сценічних механізмів, але й можливість прогнозувати майбутній день сценічного мистецтва. Він зміг виконати одну з важливих своїх задач: познакомити нас, глядачів та акторську молодь, з тенденціями театального розвитку початку ХХІ століття» [1, с. 2, 5].

Якщо ж звернутися до педагогічних проблем, які розглядаються в рамках студентських фестивалів або методичних семінарів останніх років, то можна побачити, що одним з найгостріших є питання, пов'язане з поняттям «театральна школа». В одній з книг, написаних відомим українським режисером та педагогом М. Резниковичем, можна прочитати про те, що «кожний видатний митець – національне надбання. За кожним – школа, кожний – ниточка від минулого до майбутнього, кожний – продовжувач традицій, він – вчитель, майже коли він не вчить у буквальному сенсі» [7, Кн. 2, с. 221].

На наш погляд, думка професора М. Резниковича про поняття «театральна школа» актуальна, тому що вона існує як даність. І, головне, кожна з театральних шкіл України зберігає і розвиває традиції, закладені її засновниками, видатними майстрами театру: акторами, режисерами, театральними педагогами. В Україні традиції національної театральної школи пов'язані з видатним реформатором театру, актором, режисером і педагогом Л. Курбасом, який у процесі своєї театральної практики розробляв систему виховання «синтетичного актора». Він був націлений на пошук нових форм сценічної виразності. У бібліотеці режисера настільною була книга професора В. Сладкопєвцева «Введення в мімодраму», видана в Києві у 1920 р., що містить методику роботи над етюдами – мімодрамами, побудованими переважно на акторській пластиці [8, с. 115]. Л. Курбас вводив в акторські тренінги окремі пантомімічні елементи, а також мімодраматичні етюди. Метою цих вправ було прищеплення навичок акторові, які б допомагали йому вийти за межі побутового тілесного існування, бути органічним у жорстких ритмах складних пластичних вистав – композицій у створеному Л. Курбасом театрі «Березиль». Його новаторські постановки перегукуються зі сценічними пошуками режисерів сучасного театру, які розвивають авангардний напрям. У багатьох експериментальних виставах музика й пластика домінують, забезпечують безперервний візуальний ряд, який замінює часом акторське слово. При цьому помітні різкі зміни в сучасному професійному театрі. Він став жорсткішим та технологічнішим.

Театр і навчальні заклади завжди взаємопов'язані. У театральних школах України різного рівня триває пошук авторських методик виховання актора. Так, наприклад, для нас цікавим є досвід засновника тернопільської театральної школи народного артиста України В. Хім'яка, пов'язаний з вихованням актора музично-драматичного театру. Весь процес навчання в його акторській майстерні протягом чотирьох років «орієнтований на надбання практичного досвіду

акторської діяльності, сесійні періоди програми сплановано за принципом поступового ускладнення і нашарування більш комплексних елементів гри на наявну професійну основу, що складається з базових традиційних механізмів театральної творчості, зокрема ключових елементів системи психологічного театру та творчого методу Леся Курбаса» [9, с. 10–11].

Для нас важливо, що одним із принципів, на яких створена ця програма є додатковість у комплексному підході до вже сприйнятої і практично опанованої технології психологічного театру. Разом з акторською майстерністю у роботі над виставами педагог використовує музику, танець, вокал як складники системи виховання артиста музично-драматичного театру. В процес чотирьохрічного навчання включені лекції, практичні заняття з акторської майстерності, сучасні акторські тренінги, вокал, теорія та історія музики, образотворче мистецтво, танець, гра на музичних інструментах тощо.

Таким чином, аналізуючи зміст авторської програми з акторської майстерності В. Хім'яка, доходимо висновку, що театральна педагогіка в умовах Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка є більше мистецтвом, яке органічно поєднується із сучасними методиками підготовки високопрофесійного фахівця нового покоління, конкурентного і креативного, з широким спектром необхідних професійних знань і компетентностей, що наполегливо продиктовано життєвими змінами в ритмі невблаганного перебігу часу. За висловом М. Резниковича, «важливо зрозуміти, що справжнє мистецтво – музика, живопис, театр, кіно та література – не може надати миттєвої віддачі. Воно підбирається до людської душі поступово. Воно завжди працює на перспективу, на майбутнє» [7, с. 225–226].

Нарешті, уроки майстерності не закінчуються у вищому навчальному закладі. У театрі «на артиста працюють режисер, декорації, світло, звук, реквізит, його одягають, гримують, він виходить на сцену при світлі прожектора й творить» [6, с. 7]. В театрі – все

в артисті та все через артиста. Однак успіхи випускників пов'язані з міцною театральною школою, яка, постійно розвиваючись та оновлюючись у пошуках нових креативних педагогічних технологій, сприяє підготовці творців сучасного театру.

Висновки. Багатогранна творча та педагогічна діяльність майстрів сучасного українського театру, яка розгорталася у ХХ – на початку ХХІ століть, стала предтечею пошуків останнього десятиріччя та засвідчила новаторські розвідки української театральної педагогіки. Так, педагогічні пошуки В. Хім'яка підтвердили нові підходи до виховання майбутніх акторів, використання новітніх технологій, досягнень у сфері теорії та практики сучасного театру, мистецтвознавства, психології та педагогіки. Важливим чинником еволюції педагогічної методики у театральному мистецтві став досвід проведення міжнародних молодіжних форумів, фестивалів театральних шкіл та методичних семінарів, на яких ставилося питання спільної праці акторів, режисерів, театрознавців, філософів, теоретиків і практиків з театрального мистецтва, вирішувалися проблеми методики з удосконалення класичної системи виховання, за якою сьогодні відбувається навчальний процес у мистецьких вишах України. Зокрема,

суттєве значення для вдосконалення процесу навчання має досвід Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка, в методиці якого закладено принцип органічного поєднання системи психологічного театру з педагогічними технологіями підготовки актора музично-драматичного театру. На наш погляд, саме особиста методика професійної підготовки українських акторів за авторською програмою В. Хім'яка надає підстави стверджувати, що різноманітні грані мистецьких традицій українського театру корифеїв та принципів виховання «синтетичного актора» яскраво проявляються та впливають на формування сучасної театральної школи, яка значно розширює творчі можливості акторського мистецтва, стає невід'ємною складовою частиною сценічної педагогіки України.

Перспективи подальших розвідок. Перспективами дослідження є подальше вивчення особливостей сучасних театральних педагогів, які активно поширюють методику виховання актора музично-драматичного театру та успішно використовують її у роботі зі студентами мистецьких вишів. Діяльність педагогів-новаторів спрямована на модернізацію та розвиток інноваційних технологій української театральної школи.

Література

1. Баканурський А. Театральні школи у фестивальному форматі. *Аркадія*. 2012. № 3. С. 2–5.
2. Барнич М. Майстерність актора. Техніка «обману»: навчальний посібник з майстерності актора (лекції та практичні заняття). 2-ге вид., випр. та доп. Київ: Ліра, 2016. 303 с.
3. Барнич М. Психотехніка актора: майстер-клас: монографія. Київ: Пінзель, 2018. 197 с.
4. Ванюга Л. Режисерські роботи В'ячеслава Хім'яка зі студентами кафедри театрального мистецтва ТНПУ ім. В. Гнатюка. *Літературний Тернопіль*. 2019. № 3. С. 13.
5. Грицан А. Виховання режисера: психофізичний та інтелектуальний тренінг: навчальний посібник. Івано-Франківськ: ПНУ ім. В. Стефаника, 2009. С. 3.
6. Резникович М. Театр доби. Життя театру: у 2 кн. Кн. 1. Київ: Альтерпрес, 2001. 384 с.
7. Резникович М. Театр доби. Життя театру: у 2 кн. Кн. 2. Київ: Альтерпрес, 2001. 368 с.
8. Сладкопєвцев В. Вступ до мімодрами. Кн. 2. Київ: Дніпросоюз, 1920. 115 с. (Театральний порадник). [Книга зберігається в архіві С. Гордєєва].
9. Стенограма бесіди С. Гордєєва з народним артистом України В. Хім'яком від 20 липня 2022 р. Архів С. Гордєєва. Од. зб. 15.
10. Черній А. Вірляна Ткач про американський театр, український джаз та культурну дипломатію під час війни: бесіда з американською театральною режисеркою, театрознавицею В. Ткач; бесіду вела А. Черній. 2022. URL: <https://theclaquers.com/posts/9901>.

References

1. Bakanursky, A. (2012). Teatralni shkoly v festyvalnomu formati [Theatre schools in the festival format]. *Arcadia*. No. 3, s. 2–5 [in Ukrainian].
2. Barnich, M. (2016). Maisternist aktora. Tekhnika “obmanu”: navch. posib. z maisternosti aktora: (leksii ta prakt. zaniattia) [The skill of an actor. The technique of “deception”: a training manual for the skill of an actor: (lectures and practical classes). 2nd ed., corrected and added. Kyiv: Lira [in Ukrainian].
3. Barnich, M. (2018). Psykhotekhnika aktora: maister-klas: monohrafiia [Actor’s psych technique: master class]. Kyiv: Pinzel. 197 s. [in Ukrainian].
4. Vaniuha, L. (2019). Rezhyserski roboty Viacheslava Khimiaka zi studentamy kafedry teatralnoho mystetstva TNPU im. V. Hnatiuka [Directing works of Viacheslav Khimiak: with the students of the Department of Theatre Arts at V. Hnatiuk Ternopil National Pedagogical University]. *Literary Ternopil*. No. 3, s. 12–18 [in Ukrainian].
5. Hrytsan, A. (2009). Vykhovannia rezhysera: psykhofizychnyi ta intelektualnyi treninh: navch. posibnyk [Education of a director: psychophysical and intellectual training: a study guide]. Ivano-Frankivsk: PNU named after V. Stefanyk. S. 3 [in Ukrainian].
6. Reznikovich, M. (2001). Teatr doby. Zhyttia teatru. V dvokh knykh. Knyha persha [Theater of the day. Theater life. In two books. Book one]. Kyiv: Alterpress. 384 s. [in Ukrainian].
7. Reznikovich, M. (2001). Teatr doby. Zhyttia teatru. V dvokh knykh. Knyha druha [Theater of the day. Theater life. In two books. Book two]. Kyiv: Alterpress. 368 s. [in Ukrainian].
8. Sladkopevtsev, V. (1920). Vstup do mimodramy. Knyha 2. (Teatralnyi poradnyk). [Introduction to the mime drama. Book 2 (Theatrical adviser)]. Kyiv: Dniprosoiuz. 115 s. [in Ukrainian].
9. Hordieiev S. (2022). Stenohrama besidy S. I. Hordieieva z narodnym artystom Ukrainy V. Khimiakom vid 20.07.2022 r. [Transcript of Hordieiev’s conversation with People’s Artist of Ukraine V. Khimiak (2022, June 20)]. Unit of collection 15. [in Ukrainian].
10. Chernii, A. (2022). Virliana Tkach pro amerykanskyi teatr, ukrainskyi dzhaz ta kulturnu dyplomatiuu pid chas viiny: besida z amer. teatr. rezhyserkoiu, teatroznavytseiu V. Tkach [Virlyana Tkach on American theater, Ukrainian jazz and cultural diplomacy during the war: a conversation with American. theater. director, theater expert V. Tkach]. Retrieved from: <https://theclaquers.com/posts/9901> [in Ukrainian].